

UYQISIZ TÚNLER

Povest

Siz Gúlzar Qaraqalpaqova haqqında, bálkim, bilmeytuǵın shıǵarsız. Biliwge arızıdı. Ol orta boyılı, ayday aq júzine sál súyirlew qobaǵa murnı jarasqan, biyday reń shashın bir burım etip jelkesine taslaǵan, bir kózi jasalmalı, jigirma jaslardıń shamasındaǵı rus qızı. Medsestra...

Joq, abzalı, siz onıń óz áńgimesin oqıń.

* * *

...Detdom tuwralı túsinigińiz bolsa kerek. Hátte házirge shekem, birewler asıǵıslı túrde shırpa-shırp awqatlanıp atırsa, "qaray ǵoy, misli detdomnıń balasında" dep dálkekleydi. Bul dálkek emes, shinlıqqa súyenip ayılǵan ǵáp.

Urıs waqtında, urıstan sońǵı dáslepki jıllarda da detdomda jasaw házirgidey emes edi. Asıqpay kámine keltirip awqatlanıw qayda? Kúshli balalar ózlerinikin túwesip, ázzirektikine bas salatuǵın edi. Sol ushın sılbıraq bolmaw kerek. Shala-pala shaynap májbúriy túrde órli-ǵurlı jutasań. Tamaqtan ótse ózińdiki.

Balalardıń kóbisi detdomnan ketkendi jaqsı kóretuǵın edi. Buǵan múmkinshilik te bolıp turdı. Ara-tura biytanıń ata-analar kelip ishimizden birewlerdi "balam-balam" dep áketedi.

...Men soń bildim, olar biypercent ata-analar eken. Jetimlerden bala qılıw ushın asırawǵa aladı eken...

Detdomnan bas púkil ketken balalardı kóshelerde ushıratıp qala qoysań, awzınnıń suwı qurıp háwesin keledi. Sebebi, jaqında ǵana seniń menen birge júrgen balanıń ya qızdıń qolınan aǵası yamasa anası jetelep baradı, ekinshi qolında morojenoe boladı. Яmasa, álle qanday ájayıp quwırshaqtı qoltıqlap ótedi. Geyparaları keshegi seniń menen otırǵanın umıtıp:

— Anaǵan qara, nan sorap turıptı...— dep, qolınan jetelegen aǵasına ya anasına seni kórsetip ermekleydi. Onısı menen turmay "mashshew, meniń shokaladım bar, quwırshaǵıma qara..." dep kózińdi qızıqtıradı. Eziwi jıynalmay kúlip, ishide ot jaǵıp ketedi.

Bir jola Vera degen qızdı anası ertip keldi. Vera bunnan bir ay ilgeri ǵana meniń menen bir stolda otırıp awqatlanatuǵın edi. Tünde bir krovatta jatatuǵın edik. Qarasam, kiyimleri ózgerip ketken. Qarday aq jipekten kóylek kiyip,

shashina aq jipekten lenta tağıptı. Misli aq gúbelek bolǵan. Qolında rezinka qoyanı bar... Hámmeniń háwesi ketti.

Anası Veranı bizlerge qosıp:

— Azmaz oynap mawqındı basa ǵoy, qızım, — dep ózi tárbiyashılar otıratuǵın bólemege kirdi.

— Oynadıq. Veranıń rezinka qoyanın alma gezek úrlep oynadıq. Sonıń arasında balalardıń birewi onıń qoyanın, alıp qashpasın ba? Vera "Apa!!" dep baqırıp jiberdi. Jerdiń astınan zonq etkendey, apası payda boldı da, qashıp baratırǵan balanıń izinen apır-topır juwırıp jetip, Veranın qoyanın ákelip berdi. Veranıń usti-bası shań bolıp qalǵan edi, qaqtı. Kózleriniń jasın óziniń sútтей appaq sharshısı menen sıpırıp, mańlayınan shorp-short súydi de, moynına otırǵızıp, ketip qaldı. Vera júdá quwanışlı, dizilgen aq monshaqtay tisleri jiltırap, anasınıń moynında bir buket janlı aq gúldey bolıp ketti. Bizlerge alaquaday aq sharshısın qayta-qayta bilǵadı. Bunısı qarańǵıda tún ishinde qolına shıraq kóterip, basqalarǵa jol kórsetip baratırǵan ertektegi káramatlı perilerge usadı.

— Vera qanday baxıtlı? — desti balalar onıń izinen uzaq qarasıp.

"Baxıt", "baxıtlı" degen sózlerdi balalar kóp aytatuǵın edi, usı sózden keyin ǵana "baxıtlı" degen sózdiń shin mánisin uqqan boldım.

Tárbiyashımız Elena Semenovnadın ara-tura "meniń de apam bar ma? Aǵam bar ma?" desem, "bar, kelip qaladı" dep, dámelendiretuǵın edi. Sol kúnnen baslap apamnıń tezirek keliwin kúttim. Veraday baxıtlı bolıwdı háwes ettim-dá!

Ara-tura kelip ketetuǵın ata-analardıń birewi meniki bolıp, meni de qushaqlasa eken, áketse eken, deytuǵın boldım

Detdomǵa qay kuni ata-analar keletuǵının aldın ala biliwge tırsaman. Bilip alsam, sol kúni ózimdi júdá jónlestirip, bet-qolımdı qayta-qayta juwaman. Úzilgen sádebimdi taǵaman, ilinbegenin ildiremen, Botinkamnıń bawın durıslap baylayman. Qullası, musindey tap-taza bolıp turaman. Tárbiyashımız "bárekella, Gulya" dep ótip ketedi.

Biraq kelgen ata-analardıń hesh qaysısı maǵan dıqqat awdarmaydı, aralap júrip-jurıp, bir qızdıń ya balanıń qolınan uslaydı. Sol waqıtta hámme bir awızdan!

— Поздравляем, Вова!... Поздравляем, Лена!... — desedi.

Bir kúni bir hayal keldi. Ózi júdá semiz eken. Tolı qanarday deseń de boladı, tek parqı qıymılǵan ayaqları bar. Ol hámmeden ótip kelip, meniń qasıma

irkildi. Iyegimnen kóterip, betime úníldi. Elena Semenovnağa qaradım Ol basın iyzep, kúlimlep, álle nárseni maqullap turdı... Balalar:

— Поздравляем.. — dep atımdı aytıp úlgergen joq, ol hayal iyegimdi jiberip, úndemesten ketip naldı. "Gúlya, ol seniń kózińdi qálemedi" dep saldı qasımdağı bir qız. Tárbiyashımız shıdamay, ol hayaldır qasına kelip "berman júriń!" dep ertip ketti.

Bizler tarqadıq. Tárbiyashınıń bólmesiniń aldınan ótip baratır edim, ishte Elena Semenovna menen, "qanar" hayaldır qattı-qattı baqırısıp atırğanın qulağım shaldı. Elena Semenovna "Ladanlıq ettińiz, balanıń zeynine tiydińiz" dese, anaw hayal oğan: "Siz onı mağan tańbaqshımız? Bir kózi gúlli ğoy... Qız ashılğan gúldey bolıwı kerek, ol solığan gul, ğumshalamaydı, Erjetkende jigit almaydı... Aqlıqlı bola almasam..." — dep, jeńislik bermey atır eken, Men olardıń ğápiniń tiykarǵı mánisine ol waqıtta túsinbegen menen, "qanar" hayaldır pántinem pısım qurım, tula bedenim titirendi. Sol kúni ómirimde birinshi mártebe óreli tańdı kiripik qaqpay atırdım. "Meni qaytkende áketer eken? Ol óz anam ba edi ya basqa ma? Kózimniń ne záleli bar oğan? Basqalarday kóremen, sóyleymen, juwıraman", deymen ózimnen ózim. Hámme qızlar uyqlap atırǵanda men krovatımda bılay-bılay awdarılıp tústim de jattım.

Erteńine Elena Semenovnağa kelip, meniń qanday ámengerim bar ekenin, ata-anamniń barı-joqlıǵın ashıq aytıwın soradım. Ol rasın ayttı. "Anıqlanǵan. Senin ata-anań joq" dedi. Ol hesh waqıtta aldamaytuǵın edi, inandım. Endi ata-analı bolaman, olar qolımnan jeteleydi, degen úmitim birotala úzildi, "Ata-analar keledi" degen ğalawıt kóterilgennen men hesh kim kórmeytuǵın bir múyeshke qashıp barıp otıratuǵın boldım.

Segizinshi klassta oqıp júrgende úmitimniń jańarıwına bir sańlaq kórinde. Ata-anası ólgen dep júrgen bir qızdıń ákesi tabılıp, izlep kelip, áketti. Bul waqıya meniń de kókiregime ğulǵula saldı. Parasatsızlandım. Ne ushın meniń ata-anam tabılmas eken degen qıyalǵa berildim. Úzilgen úmitim jalǵanatuǵınday sezildi,

Tárbiyashımızǵa oylasıwǵa barıp edim, ol:

— Seniń de bir ámengeriń tabılsa táájip emes, qızım. Biraq ózińniń de esiń endi, detdomǵa kelgendegi lichnoe deloń menen tanısıp, izlew xat jazıp kór, — dedi.

Tárbiyashımniń keńesi maqul tusti.

Arxivten lichnoe delomdı aldırdım.

Tanıstım.

1942-jıldın iyuninde Orta Aziyalı bir soldat meni Arqa Kavkazdağı "S" awılına jaqın ornalasqan bir sanchastqa ákelip tapsırıptı. Soldattırn sırtqı kórinisi: Iri gewdeli, iyinli, qara murtlı, biraq russhanı oǵada az biledi dep jazıptı. Lichnoe delo toltırǵan qabıllawshı soldat penen bolǵan gúrrińniń basın sol turısında jazıptı.

— Как звать девочку? — deпти qabıllawshı.

— Мой дочь Гулзар, пиши, Гулзар, имуа Гулзар, — deпти soldat.

— А Вы сами кто? — deпти qabıllawshı.

— Я кто? Я каракалпак, я солдат каракалпак, — deпти ol.

Soldattırn russhanı jaqsılap bilmeytuǵını ushın ba, qalǵan jaǵında sorawjuwapsız, tek qabıllawshınıń ózi lichnoe delonı toltırıp, atı degen grafaǵa "Gúlzar", "Familiyası" degen grafaǵa "Qaraqalpaqova" dep jazıptı. "Отчество" degen grafa bos tur. "Milleti" degen grafaǵa "ruskaya" deпти.

Basqa gáp joq. Izinde qabıllawshının eskertiwi bar eken. "Soldattırn shalasharǵı aytıwı hám ımlawları boyınsha, ol bul qızdı minaǵa tap kelip awdarılǵan júk mashinasınıń qasınan jaradarlar, óliler arasınan alıp shıqqan. Mashinadaǵılar évakuacıya qılınǵanlar bolsa kerak. Gileń balalı hayallar, kempir-ǵarrılar eken deydi. Soldattırn bul qızdı alıp shıǵıwı tańlanarlıq. Mashinadan qulaǵanlardırn arasınan bas kótergeni bolsa, dushpan snayperi belgisiz tárepten atıp sulatıp turadı. Sonırn arasında jılaǵan bzla dawısın esitip soldat mashınaǵa qaray juwıradı. Komandiri "jat!" dese de tırlamay, mashina qasındaǵı jaradarlarǵa jetedi. Minaw ákelgen qızı bir óli hayaldın emshegin sorıp, sút taba almay shırqırıp atır eken. Jıdam onı kóterip keyin básken. Qızdırn ómiri bar eken, ekewine de dushpan snayperininin oǵı tiymepti. Biraq bular mashinadan on - on bes metrdey qashiqlaǵan waqıtta dushpan bombardirovıçıǵı payda boladı. Bombalaydı. Bular topıraqqa kómilip qaladı. Állen waqıttan soń basqa joldaslarınıń kómegi menen tikeyedi. Qarasa, awdarılǵan mashinanıń janındaǵı shala jansar jaradarlardırn túgi qalмай, parra-parra bolıp ketipti. Soldat qoyında talıqsıǵan náresteniń bir kózinen qan aǵıp turǵanın kóredi. Aptechkası menen jıdam tańadı da shinline orap, alıp ketedi. Awzı menen suw beredi, nan shaynap beredi... Úshinshi kúni bir atakaǵa keter aldında komandiri sanchastqa tapsırıwdı buyırǵan soń ǵana náyilaj bizge ákelipti. Bolmasa, úyine qaytqansha, ózi menen alıp júrip, qaytısn áketpekshi eken. "Waqıtsha tapsıraman, keterde, bári bir, áketemen dedi..." dep eskertiw jazıptı.

Elena Semenovnaǵa hámмесin ayttım. Ol "Qızım, esiń bar ǵoy, ashshı bolsa da haqıyqatlıq jaqsı. Qabıllawshınıń jazıwına qaraǵanda sol mashinada anańnıń

ólgeni taqıyıq. Al endi qaysı awıldansań, atırń kim bolǵan, bul da belgisiz. Tiri bolsa ákeń izler der edim, biraq hesh dárek kórinbeydi," dedi.

"Meni ólimnen qutqarǵan soldattı izlesem she?" dedim. "Izle, raxmet ayt" dedi. "Raxmet az" dep oyladım ishimnen.

Sóytip Qaraqalpaqov degen soldattı tawıp beriwin ótinip oblastlıq miliúıya basqarmasına xat jiberdim. Úsh aydan soń juwap keldi. Meni "Húrmetli Gúlzar Qaraqalpaqova" dep jazıptı. "Húrmetli" degen sózdi sonda birinshi ret esittim. "Qaraqalpaqov" degen familiya oǵada siyrek ushırasadı eken. Sol ushın olar "bul familiya ruslar arasında sirá bolǵan ba?" dep, ótken ásirde de arxiv awdarıptı. Ótken ásirde Vladimir Karakalpakov degen rus xudojnigi bolǵan eken. Sonırń áwladı ma dep izlestiripti. Qayda maǵan onday belgili adamnırń qızı bolıw?

Bunnan tısqarı olar Qaraqalpaqov degen eki familiyanı Qaraqalpaqstan ASSR inan tawıptı. Birewi qazaq jigiti eken, armiyaǵa barmaǵan; jası jetpegen. Ekinshisi Qaraqalpaqov emes, "Ǵalpakov" eken, túrkmen jigiti, armiyada 1941-jılı bolıp, urıstırń dáslepki gezinde ólgen. Basqa derek joq. Xattın aqırında "Lichnoe delońızdan kóshirme jiberirń" depti. Tez jiberdim. Jane juwap keldi. "Biziń oyımızsha ol soldat Karakalpakov emes, qaraqalpaq soldatı bolıwı tiyis. "Vı sami kto?" degende túsınbey familiyasınırń ornına milletin aytqan. Sharshap júrgen sanchasttaǵılar uyqılı-oyaw otırıp, millettirń atın familiya qılıp jibergen. Bılayınsha aytqanda, siziń familiyańız pútkil bir millettirń atı. Óz atırńızdı da tekserdik. "Gúlzar" degen at qaraqalpaq qızlarına qoyılatuǵın áyyemgi atlardan. Qaraqalpaqlarda, háttteki "Gúlzar" degen xalıq naması da bar eken. Ótken ásirdegi Qaraqalpaq xalqınırń klassik shayırı Berdaqtırń "Aрмаq patsha" degen dástanında da Gúlzar degen qızdırń atı bar. Biz usılardı anıqladıq. Sonırń ushın arzańızdırń bir danasın kóshirtip, Qaraqalpaqstan ASSR ına jiberdik. Juwabın ózleri jazadı...". Elena Semenovna maǵan "Gúlzar, túsindirń be? Onırń saǵan óz familiyasın bermegeni — jekke danqtan milletinirń dańqın artıq qoyǵanı shıǵar", — dedi.

— Qanday jaqsı adam! — dedim tańlanıp.

— Jaqsılıqqa jaqsılıq et, Gulzar! Bul aljasıq emes. Ózin qoyıp seni pútkil milletine qız qılǵan bul adamdı "aǵa" deseń arızıdı, — dep saldı, ol.

Oylanbastan: "aǵa!" dep kórgen edim, júregime álle qanday yosh kirip, boyıma jiger endi.

"Báلكim, aǵa dermen" degen sózdirń awzımnan qalay shıqqanın bilmeymen, Elena Semenovnanırń da júzi jadıradı. "Sen detdomǵa awısqań soń ol keterde tabalmay, báلكim, ele "moy doch Gúlzar" dep júrgen shıǵar" dedi.

Bunnan keyin kóp oylandım. Jekke júrip tunlerde de oylandım. "Qanar" hayaldıń aytqanı esime tusedi, Maǵan ómirimde sirá "aǵa", ya "apa" dew buyırmaǵan ba, deymen. "Joq, joq... óz familiyasın az kórip milletiniń atın bergen qaraqalpaq soldatın izleymen. Meni bir milletke qız qılǵan bul adamǵa raxmet az, "aǵa" deymen, "aǵa", — "Qaraqalpaqov" — bul sózler meni ilhamlandıradı, sebebi, meni dúnyaǵa ekinshi ret ákelip ómir baǵısh etken sózler edi bular.

Segizinshi klasstı pitkergennen soń ketemen deseń detdom ruxsat etedi. Jasiń jetse, pasport áperedi. Bir texnikumda oqıwǵa boladı.

Segizinshi klasstı pitkeretuǵın kúnler jaqınlaǵan sayın, balalar qay jerde qanday texnikumniń barlıǵı haqqında gáp qıla basladı. Al meniń qulaǵıma hesh gáp kirmeydi, Kókiregim Qaraqalpaqstanǵa alıp ushtı da turdı. Bas qalası Nókiske ǵaybana ashıq boldım.

Jasım on altıǵa tolǵanı ushın detdom pasport áperdi.

Segizinshini pitkeriwden Qaraqalpaqstanǵa ketemen dep direktorǵa arza berdim. Ruxsat etti.

Iyun ayında Qaraqalpaqstannıń jolı qaydasań dep, detdom menen birotala xoshlastım. Detdom qasına bir adam qospaqshı edi, bala emespen, ózim tabaman dedim. Detdom samoletqa bilet alıp berdi.

Adamnıń kewlin qoya beriń, Jiberseń qayda barmaydı?

Samoletten tússem boldı, meni hámme kútip alatuǵınday. Hár bir qaraqalpaq bas iyzep, "kel, qızım, xosh keldiń, Gúlzar" dep aytaǵuınday. Kóz jumaman, jigitler, qızlar aldım shıǵıp gúl toplamlarına oraytuǵınday (Aytpaqshı, detdomda Sibirde tárbiyalanǵanman. Ele gúller joq, geografiyadan bilemen, Qaraqalpaqstan aprel-maydan baslap-aq gúl orayına aynaladı, hámme nárse gúlleydi, iyunde bir ájayıp qala boladı bul Nókis)...

Nókiske kelip samoletten tústım.

Bayaǵı qıyallarımniń bári bos qıyallar eken. Bári samolette qaldı. Meni hesh kim kútip almadı. Hesh qaraqalpaq gúl usınbadı. Sonshama dárejede hallaslap alıp ushıp kiyatırǵan kewlim basılıp, pisım qurıdı. Qorlıǵım kelip jılap jibere jazladım, biraq jılamadım, sebebi detdomda biz jılamawǵa úyrengenbiz.

Chemodanımdı aldım da, miymanxananı izlep kettim. Qáne orın tabılsa! Túni menen administratordıń qasındaǵı kreslodada otırıp shıqtım.

Azanda sáskege taman orın aldım.

Juwıwıp, nan menen qurı suw ishıp bolıp miliçiya bólimine kettim.

Esiktegi dejurnıy miliçioner jumısımniń baǵdarın qısqa soradı da:

— Bul is penen ministrlikte leytenant Embergenov shuǵıllanadı. Soǵan jolǵasań. Tilekke qarsı, ol kisi búgin joq, erteń keledi, — dedi.

Qayttım.

Oraylıq park arqalı qayttım. Bir skameykı kórip azmaz dem alǵım keldi. Otırdım. Aldımnan olay-bulay adamlar ótedi. Arasında men qatarlı qızlar da ótedi. Qarayman, iri gewdeli, murıtlı, iynli qaraqalpaq soldatın izleymen, ádebinde maǵan hámme qaraqalpaqlar iri gewdeli, murıtlı, iynli kóringen edi. Joq, basqa xalıqlar sıyaqlı, hár kim hár qıylı: iri, mayda... Qaraqalpaqtıń qızları qara shashlı boladı eken. Shashların kóbinese qos burım, ya jekke burım etip órip, jawırınına salbıratıp jiberedi eken, yamasa iyninin ústinen aldına túsiredi eken. Olarǵa háwesim ketti. Basımdı eriksiz sıypalaǵanımdı bilmey-aq qaldım. Bir nársenge kuwandım. Shashımın ushların qırıqtırmastan tóbeme túydeklep qoyıppan. Endi men de usılarday etip órip, iynimniń ústinen aldım túsirip júreyin dep oyladım.

Keshte shashımdı qaytadan tarqatıp, kúndiz kórgenimdey etip órdim.

Azanda ministrlikke keldim.

Leytenant Embergenov degen samay shashları aǵara baslaǵan adam eken. Atı-jónimdi sorastırıp bolıp "Náletiy urıs... Zardabın pitpeydi... Ele tentenelik, ele sergizdanlıq, ele uyqsız túnler, há, seniy..." dep gúbirlenip, tisenip, temir, arshadan bir papka aldı.

— Mınaw seniń arzań boyınsha papka, qarındasım!— dedi ol.— Seni qabıl etken sanchast ol waqıtta Arqa Kavkazda "S" awılına jaqın bolǵan. 1942-jıldın iyuninde sol átirapta xızmet etken áskeriy chast haqqında soratıp xat jazǵan edik. Juwap keldi. Chastta Qaraqalpaqstanlı eki soldat bolǵanın xabarlaptı. Birewiniń familiyasın tawıp jiberген eken. Ol Shımbay rayonında turadı. Ózim barıp soradım. Seniń ómirbayanıña tiyisli hesh nárseni bilmeydi. Ekinshi qaraqalpaq soldatı tuwralı dárek joq. Biraq sol "S" awılına jaqın jerde bir kishkene bólim jaw bombasınıń astında qalıp joq bolıp ketken...

Leytenant Embergenovtıń bul xabarı meni aytqanday boldı. Shirayım ózgerip ketken bolsa kerek, ol ornınan túrgelip:

— Kimniń qanday qaraqalpaq soldatı menen bolǵanın sorap hár bir respublikaǵa xat jazamız. Juwap kelgenshe ózimizdiń respublikanıń territoriyasınan da soraw júrgizemiz, — dedi.

Buniń juwıqarada pitpey, uzaq sábbe bolatuǵınına kózim jetti. Ol qıyalımdı túsingendey:

— Bul jaqqa oqıw ushın kelgen shıǵrsań, — dedi.

— Joq, men usı soldattı — aǵamdı izlep keldim, — dedim,

— Aǵamdı?!—dep tańlandı ol.

— Awa, — dedim qısqa.

Leytenant Embergenov júdá kewilli keyipte, biraq azǵana gúnalıday:

— Biraz kútiwge tuwra keledi, qarındasım, sol ushın bir jumısqa... —dep atır edi, oǵan hám joǵımdı tawıp ber, hám jumıs tawıp ornalastır, desem, halay boladı degen oy menen:

— Siz joǵımdı tapsańız jetkilikli, jumıstı ózim tawıp adaman, —dedim.

— Olay bolsa júdá jaqsı, — dep kúldi.

Xoshlasıp shıǵıp kettim.

Bir kinoteatrdrın qasına kelip, táwekel, bir ashıq esikke kirdim. Bul mámleketlik filarmoniyanın direktori otiratuǵın kabinet eken.

— Bizge tanıuııçılar kerek. Kollektivlik taneuılarda oynatuǵınlar, qosıq aytatuǵınlar kerek. Menińshe artistkalıqtan dámeli emes shıǵarsań. Uborııçamız bar, — dedi semiz direktori.

Shıqtım, shıqtım da oylandım, "Ne ushın ol "artistkalıqtan dámeli emes shıǵarsań" dedi. Men buwını joq balerina bolsam-she? Xosh hawaz bolsam-she? Sınap kórmey ayttı-á? Joq, ol meniń kózimniń gúlin kórdi. Saxnada sulıw adamlar ǵana tamashagóylerge lázzet beredi. Men oyınshı bolǵanda da, xosh hawaz bolǵanda da saxnaǵa jaraspayman, basqa jumıs tawıp alǵanıım jón."

Jáne bir keńsege bardım. Bul keńseniń sekretarı awzı-basın boyaǵan bir kerbaz eken, Meni direktorına kirgizbey-aq:

— Házir bos orın joq, — dep qaytarıp jiberdi.

Jáne bir keńsege keldim. Bul kárada keshe ǵana xat tasıwshılıqqa adam alıp qoyıptı.

Sharshadım.

Ózimde ójetlik te bar edi. Ilaj qansha, ójetlikti qoyıp ertenińe Embergenovqa qaytadan keldim. Ózi ilahiyda jaqsı adam eken. Jumıs izlep tabalmaǵanımdı esitip kóp qıynaldı:

— Ómir degen jańa aralasqan adam ushın tikenekli bir qapırıq. Adamdı kirgizbeydi, ashshı ushlı tikenleri boladı. Tırnaydı, deneńdi de qanatadı, biraq batıl kirgen adam ózine hám basqaǵa jol ashadı...—dedi.

Áwelgi pátte ol kisiniń gápiniń mánisine tolıq túsine qoymaǵan edim. Soń oylansam haqıyqatında, ómir kisini óz qoltıǵına alıw ushın talay báleqadasına duwshar qıladı eken.

Leytenant azmaz oylanıp otırıp, meniń ne jumıs islegim keletuǵının emes, qanday oqıwdı qáleytuǵınımdı soradı. Detdomda tárbiyashımız maǵan "medikke qolaysañ" dey beretuǵın edi. Sonlıqtan medtexnikumda oqıwdı qáleytuǵınımdı ayttım.

— Olay bolsa, Gúlzar, sen bir emlewxanaǵa sanitarka bolıp kire ǵoy. Bir jaǵınan bizge de járdemiń tiyer, sebebi emlewxanaǵa túsetuǵınlardıń kóbisi urıstıń zardabın shekken áskeriy mayıplar. Biraq, kim bolsa soǵan sır beriw dárkar emes. Birewi "Men sol qaraqalpaq soldatıman" dep maqtanıp bizdi aljastırıp almasın. Abaylı bol. Al tosattan sol "qaraqalpaq soldatı" emlewxanaǵa kelip qalsa, bálkim, ózi tanır seni. Qalay qaraysañ? — dedi.

Onıń "qaraqalpaq soldatı emlewxanaǵa kelip qalsa, ózi tanır..." degenin ishimmen bir tákirarladım da, oylanbastan,

— Olay bolsa, emlewxanada isleyin, járdem beriń, — dep saldım.

Keńesin tırılaǵanımdı ushın ol mıyǵıian kúlip mardıyıp, emlewxanaǵa əvonit etti. (Sondaǵı zvonit etkeni usı emlewxana edi.)

Emlewxana jataqxana berdi.

Mende haqıyqat ǵalma-ǵallı ómir baslandı.

Qastı-ǵárezim, dıqqatım-qıyalım jańa kelgen awırıwlarda, áskeriy mayıplar bolsa kóbirek solarǵa pármana bolaman. Kesel baǵıw ańsat is emes. Ásirese, hám mayıp, hám awırıwları baǵıw. Birew qusadı, birew jılaydı, birew dáretine shıǵalmaydı. Qullası jumısqa kelip xalat kiygennen, sheshkenime shekem ya gorshok, ya utka qolımnan túspeydi. Eger jańadai kelgen adam áskeriy mayıp bolsa, smenam pitse de, qasında otırıp qala beremen. Er adamlar eken dep uyalıp otırmastan, áskeriy mayıp kesellerdiń tósegin bárqa ózim salaman, ózim kiyindiremen, kerek bolsa qasında otırıp awqatlandıraman.

Dejurniy vrachlar haq xızmetim ushın "bárekella" desedi, Bul jáne ruhlandıradi.

Awırıwlarǵa shin xızmet etiw ushın olardıń tiline túwe, imına túsiniw kerek. Russha-qaraqalpaqsha sózlik tawıp aldım. Sawasın tapsam qaraqalpaq tilin úyrenemen.

Maǵan kóbirek "bárekella" dep ketetuǵın Ayshagúl apay degen vrach edi.

Túngi dejurstvoda edim. Onıń da gezegi eken. Palatalarımınıń polların juwıp bolǵannan keyin meni kabinetine shaqırıp aldı. Hal-jaǵday sorastı. Atımınıń Gúlzar, familiyamınıń Qaraqalpaqova bolǵanına azǵana tańlanıp, sońınan ol

meniń Qaraqalpaqstanǵa kelgen sebebimdi soradı. Leytenant Embergenov "abaylı bol" dese de Ayshagúl apayǵa rasın aytım.

— Sen, sinlim, qaraqalpaqlardıń dástúrin qaydan úyrengeń? — dep hayran qaldı ol. — Elge xızmet etiw ushın kanal qazıp beriw, ya bir elektrostanıya salıp beriw shárt emes. Qaraqalpaqlarda, "haqıyqıy azamatqa xızmet etiwdi oylasań eline xızmet et, elińe xızmet etiwdi oylasań haqıyqıy azamatıńa xızmet et" degen gáp bar. Sen qaraqalpaqtıń haqıyqıy bir azamatın izlep kelip sonıń húrmeti ushın eline xızmet etip júr ekenseń. El sıylap kelgeniń ushın raxmet, sińlim. Talaplıǵa nur jawadı, — dedi.

Kelgeli beri kómilip jumıs islesem de, ele joǵımnan dárek shıqpay atırǵanına biraz kewilsizlenetuǵın edim. Ayshagúl apaydıń bul gápinen soń islep júrgen kárimdi burınǵıdan da beter súyip qaldım. Bir jawınger soldatın izlep kelip, kún kóriw ushın islep júrgen jumısımńıń ekinshi tamanın qaraqalpaq respublikasına xızmet etiw dep túsinip, emlewzanada xızmet islewdi keńes etken leytenant Embergenovqa da ishimnen algıs aytıp qoydım.

Ayshagúl apay meni sentyabrdin basında medtexnikumǵa kirgizdi.

Bir mezgil emlewzanada islewdi toqtatpadım. Hámme waqtım tıǵın-tayan bolǵanı ushın ba, zerigiwdiń ne ekenin bilmeymen. Sál sawasın tapsam kitap oqıyman, sabaq tayarlayman.

Hám islegenim, hám oqıǵanıńm ózimshe jaqsı boldı. Turmıstan tariqpadım. Onıń ústine tanıslar, doslar kóbeydi. "Qaraqalpaq soldatı" nıń dáregin tek awırılıqlar arasınan emes, studentler arasında da izleymen. (Álbette, doslarım arqalı).

Átteń hesh dáregi joq. Ábden shıdamım ketip, bir kúni leytenant Embergenovqa bardım.

— Qarındasım, — dedi ol bayaǵı salmaqlı pishinde, — Bul júdá shiyelenisken túyin. Biraq sol túyinge shamalasıp kiyatırǵan sıyaqlımız. Tájiriybeli adamlar menen oylasıp edik. "Qaraqalpaqlarda jalǵız perzentli adam onıń atın kóp tákirarlaydı. Onıń ózi keterde izinde Gúlzar atlı jalǵız qızı qalıp, onıń ólgen xabarınan soń sen tap bolsań kerek. Sol ushın saǵan óz qızınıń atın bergen..." degen juwmaqqa kelip otırmız. Bul boljawdı kópshilik maqullaydı, Endi Qaraqalpaqstannan armiyada xızmet etkenlerdiń Gúlzar degen qızı barların ǵana izlestiremez. Menińshe bul juwmaq-hám sońǵı juwmaq emes. Bálkim, qaraqalpaq soldatınıń Gúlzar qızı emes, súygen qızı shıǵar. Sabırlılıq penen is alıp barmasaq bolmaydı. Biraz jerlerden juwap kelip atır. Bilmeydi. Tiri bolsa tabamız, — dedi.

"Tiri bolsa tabamız" degen gápti esitkenshe, "bul soldat urista ólgen bolsa ne qılamam?" degen sorawdı ózime bermegen edim. Meniń ıqlasım ushın ba, detdomda da maǵan bul jóninde hesh kim heshteńe demegen edi. Endi azmaz ishım suwıyın dedi. Kózimdi jumdı, "úmitińdi úzbe" degendey boldı bir dawıs. Sebebi Qaraqalpaqstanǵa meni ákelgen úmitti úziw — men ushın ómirdeń úmit úziw xıyaqlı kóriner edi.

Úmitsizlengen waqıtında Ayshagul apaydın gápin esleymen "...Haqıyqıy bir azamatına xızmet etiwdi oydasañ elińe xızmet et, Gúlzar" deymen de ápiwayı júrgenim joq, elge xızmet etip atırman dep yoshlanaman. Maqsetim bar ekenin, bosqa júrmegenimdi túsinenem.

Ekinshi jılı emlew xanaǵa Hajar degen kempir kelip tústi. Keseli awır, ózi júdá áljuwaz bolıp qalǵan kempir eken. Sóylewge de tili zorǵa oraladı. Dejerniy edim, qabıl ettim. Tóseklerin salıstırdım. Ne sebepten ekenin bilmeymen, bul kempir há degennen-aq maǵan júdá jaqın adamday sezildi.

Hár kúni kiyimlerin qaytadan kiyindirip, prostınyasınıń bir sheti búklenip astına batıp atırǵan joq pa eken dep kúnine eki, ush ret tegisleymen. Ózi tamaǵın jey almaydı. Sanitarka ya medsestra jegizedi. Men jegizgen saparı júdá ǵana jaqsı jeydi, Awzına qasıq penen chay tamızaman. Etten sılınǵan bul kempirdiń ózi de meyirban júzli, átteń sóylemeydi. Biraq meniń qasında otırǵanımdı jaqsı kórip súysinedi, otırsam, taramıslanǵan qolları menen shashımdı sıypaydı. Bul rahmet aytıp atırǵanı bolsa itimal. Bir kúnleri kempirdiń júzi bermaǵan qaradı. Tilge keldi. Atımdı soradı. Aytтім. Qaraqalpaqshanı ádewir jaqsı bilip qalǵan edim.

— Bul qalay, qızım? Gúlzar degen qaraqalpaqlarda boladı. Al sen orıs qızı emespiseń? — dedi ol hayran qalıp.

Mıyıp tartıp kúldim.

— Íras-aw, qızım, — dedi ol eziwinen kúlip. Onıń bul kúlkisi, solıǵan gúl birden ashılıp, ústine nurlı quyash túskendey, jıyırıq-jıyırıq júzin jaynattı. — Házirgi zamanda at qoyıw tań emes, qızım... Qońsımızdıń balaları İuriy, Tamara... bolıp ketti. Meniń de Gúlzar degen qızım bar edi. Sol ushın sorap atırman, — dedi.

Bul kempir keliwden oǵan degen mehirim kóbirek berilip ketkeni ushın ba, joǵımın dárege tabılǵanday quwanıp:

— Qızınız mendey me? Oqıy ma? Isley me? — dep soradım.

— Házir joq, shamamsha, seniń menen qatar bolıwı kerek. Neshedeseń? On jetige shıqsañ túydey jas ekenseń, — dedi.

Keynin aytqızbay:

— Ğarrıńız bar ma? — dedim.

— Joq, qızım, ekewi birin-biri kóre almadı, — dedi kempir muńayıp.

Men aqırın bilgenshe asiqtım.

— Ğarrınız armiyada bolǵan ba? — dep soradım.

— Áskerlikke barmay erkek qaldı ma, shıraǵım. Ol áskerlikke ketkende qızım ishimde altı aylıq edi. Qız tuwsań atın Gúlzar qoy, maǵan unaydı degen edi. Aytqanın qıldım. Gúlzarım úshke shıqqanda qızılshadan qazalandı. Ákesinen qara qaǵaz aldım.

"Onda sen maǵan ana bolasań"—dep baqırıp jibere jazladım. Biraq ózimdi tutтім.

Tutqanda da zorǵa tutтім. Leytenanttıń keńesi esimde. "Abaylı bolıw kerek!"

— Ğarrınız armiyada ne isledi eken? Ózi iri deneli, iyinli me edi? — dep soradım shıdamay.

— Meniń kózime iri edi, iyinli edi... Hár xatında "kórgenimiz kóp, jazsam, qaǵazǵa sıymaydı, barǵan soń aytaman" deytuǵın edi, — dedi. Sonıń arasında qońsı palataǵa, zárúrligim tuwıp shaqırıldım.

Bir vrach kelip:

— Kóp sóyletpe, sharshaydı, — dedi. Kóndim. Ishim ulı dúpildi bolıp ketti. Sol kúni ketpedim. Oqıwǵa da barmadım. Biraq kempirdiń keseli awır edi. Qansha dáriлер berilse de, ázzilep tilden qaldı.

Vrachlardan sorasam:

— Keseli ótlesip ketken, kesh qaraǵan, — dedi. Úmitsizlenbedim. Onıń sóyley almay, jumbaqlı oylar ishinde saqlanıp jáne tilsiz jatırǵanı ushın ba, bul kempirge burınǵıdan da beter muhabbetim berildi. Smenam pitse de kelip qasında otıraman. Geyde onıń bas ushında tań atırǵan waqıtlarım da boldı. Al, bul kempir jóninde leytenant Embergenovqa aytayın desem, aytqım kelmeydi. Ózim anıqlayın, ózim qulaǵım menen esitip, kózim menen kórip alayın degen qıyalǵa berildim. Bul qıyalımdı jaqın doslarıma da aytıwǵa qızǵandım.

Kempirdin institutta oqıp jurgen Marat degen balası bar eken. Kelgeninde kóristik. Kelbeti kelisken: qara torı, buyra shashlı, arıqlaw, Pushkinniń liıeydegi jıllarına keyip beredi. Júdá awır minezli eken. Kóp sóylemeydi. Biraq anasınıń nawqası awırłasqanı ushın kúnde keletuǵın boldı.

Kempir uzaq jattı,

Jana oqıw jılında studentlerdiń jataqxanasına shıqqan edim. Qasımda Perdegúl, Ayzada degen qızlar boldı.

Ayzada bizlerden bir jas úlken. Ata-anasınıń jalǵız qızı bolǵan soń, erke ósip, birinshi klassqa eki jil qatnaǵan. Ózi uzın boylı, aq bozlaq, jumalaq júzli, qara qaslı qız. Sulıw. Bir ádeti pricheskasın tez-tez ózgertip turadı. Geyde shashın ıılindr qıladı, geyde ózi rusalka boladı, geyde eki tal shashın qasınıń ústine kekil etip túsirip, basqasın bir burım etip óredi. Onıń aynaǵa qarawı da qızıq. Bir qarasa, kóp waqıt qaraydı. Aynanıń aldında óz ózinen kúledi, ashıwlanadı, qas qaǵadı, hátteki jılaydı. Háyran qalaman. Bul qılıǵına túsınbey Perdegúlden sorap edim, ol "jigitler menen ushırasqanda kúle ǵoysa, ashıwlana qoysa, qas qaqsqa, jılasa qanday túrde bolatuǵının aldın ala ózi bilip atırǵanı" dedi. Men qızıqtım. Adam joqta oǵan elikleytuǵın ádetti shıǵardım. Biraq aynanıń aldında kóp waqıt irkile almayman. Biyday reń shashlı, bir kózi gúlli qız maǵan qaraydı. Men oǵan tiklene almayman...

Perdegúl oǵan pútkilley qarama-qarsı minezli edi. Adamǵa sonday ısıq, miyirban. Hámme Perdegúldey bolsa eken deyseń. Ekewiniń de anaları izlerinen kelip turadı. Ayzada hámmeden pullıraq edi. Puldı kóbinese ózine pardoız beriwge jumsaytuǵın edi. Al kúle qoysa ózi sonday qattı hám sıńǵıratıp kúledi, qasında otırǵan adam hám erkisiz kúledi. Men geypara waqıtları Ayzadaǵa usawdı da árman etip qoyatuǵın ádetti shıǵardım. Ayzadasha shaqalaqlap kúlip ózimdi dúzep júrgim kele beredi.

Qolım bosasa aynaǵa qarayman, shashımdı hár kúni tarap, qaytadan óremen. Qurdaslarım jarasadı degeni ushın sarı kofta, kók yubka satıp alıp kiydim. Shashımdı jalǵız burım qılıp shep iynimniń ústinen aldima jiberemen. Mańlayıma eki tal kekil shash túsiremen. Bazda tap usı kórinis penen kóshege shıǵa qoysam, izimnen asıǵıp kiyatırǵan jigit qádemim ańǵaraman. Tusıma jaqınlaǵan gezde betine tigilip bir qarasam, tabanınan jerge shegelep taslaǵanday gilt toqtaq qaladı. Bazı birewleri shabısı menen ótip ketedi. Geyde bir jigitlerdiń aldında keselep turǵanın ańǵaraman. Tusına jaqınlaǵan gezimde ya ótip ketedi, ya ǵırıra izine qaytadı. Bálkim, olar meni túsınbeydi dep oylaytuǵın shıǵar, túsınemen, olar meniń sırtqı tulǵama qızıǵıp, al gúlli kózimdi kórgen waqıtta, ne ushın izimnen juwirǵanına ya kútkenine pushayman etip ketip qaladı. Men kúlemen, olardıń pámsizligine kúlemen, kúlmewge ne ilaj bar? Usılayınsha ózimdi ózim aldayman.

Bir kúni saat beslerdin shamasında oraylıq parktin ishinen ótip baratır edim, bir jigittiń izimnen asıǵıp basıp kiyatırǵanın sezdim. Shaması maǵan kiyatır.

"Qarındasım, sál ásterek jurseñiz" dep te sıbırlaydı. Irkildim. Tup-tuwrı betine qaradım. Aq qubadan kelgen, jumalaq júzli, basbaq murın jigit eken. Kózleri oynaqshıp tur. Qara qasları qıymıldasıp ketedi. Meniń júzime juzi tusip edi, "keshiresiz" dep ğırıra izine ketti. "Zıyanı joq" dedim de, jónime kete berdim. Bir qaptalımnan Perdegúl shıqtı.

— Janaǵı jigit seni beriwge megzetken shıǵar shaması, — dedi ol.

— Múmkin, — dedim ásten ğana.

Perdegúl menen birge qatarlasıp júrip kettik. Ol basqa hesh náirse aytpaydı. Jay paraqat oqıw jóninde sóylesip kettik.

Erteńine tuske taman emlewξανadan kelsem, meniń tumbochkamnıń ústinde bir kóz áynek tur. Quyashtan saqlanatuǵın qádimgi qara kóz áynek. Usınday kóz áynek Perdeguldiń tumbochkasınıń ústinde de jatırıptı. Oqıwǵa ketiw ushin tayarlanıp atır edim. Perdegúl daladan kelip:

— Keldiń be, Gúlzar? — dedi de kóz áynekti nusqap, — kiyip kórdiń be, bola ma eken? — dedi.

Onıń ne ushin qara kóz áynek ákelgenligin birden túsindim. Keshegi jigittiń "keshirersiz" dep ketip qalǵanın esitken ol "megzetken shıǵar" dese de, tiykarǵı sırǵa tusingen edi. Perdeguldin kewlin jıqpay kóz áynekti alıp kiydim.

— Gúlzar dostım, saǵan qanday jarasadı! Sen kiyseń men de kiyemen! Oǵada xóshúrey bolıp kettiń! Hár jigit ayaǵına bas uradı! — dedi ol.

— Tusinemen, dostım, — dedim oǵan. — Sen sonday miyirban adamsań. Biraq jasandı sulıwlıq ózińdi aldaw emes pe? Qara kóz áynek penen ózimdi jubatıp, birewlerdiń muhabbetin urlawǵa haqılı emespen, — dedim.

Perdegúl qısınıp terledi.

— Qeshir, dostım Gúlzar, — dedi ol ótinip. — Men seniń biyorın qapalanganıńdı kóriwge tiyisli emespen, — dedi, Kóz áynek jóninde qayıtıp ğáp bolmadı, ol kiymedi.

Ayzada bolsa hesh nárseni parıqlamaydı. Geyde ózi-ózin "biziń qaraqalpaqtıń jigitleri mádeniyattan artta qalǵan, máselen, boyansam da stilyaga deydi" dep, bazı kúnleri boyanbay júredi. Biraq bunday waqıtta ol júdá shıraysızlanıp qalar edi. Bir jola emlewξανadan Marat penen shıǵıp kiyatırǵanımdı kórip edi, jayǵa kelgen soń maǵan: "tınısh júr, ğazǵa erip ğarǵanıń shatı ayrıladı" dedi. Ádep túsınbedim. Sońınan anıqlasam, ol mennen Marattı qızǵanadı eken. Oǵan ósheskenlikten be, mende Maratqa degen álle qanday qızǵanış sezim oyandı. Solay etip Ayzada ekewimizdiń aramızda azmazlap alawızlıq payda boldı.

Яқshı onı qoyayıq.

Biyshara Hajar kempir keselinen sirá ayıqpadı.

Vrachlardan sorasam:

— Kempirdiń keseli ótlesip ketken. Kesh qaranǵan, — deydi. Sonda da júregimniń jartısı kempirde turǵanday. Oqıwdan shıqqan soń jataqxanaǵa barmay turıp kempirge qayrılaman.

"Endi ákesi tuwralı Marattıń ózinen sorap bilsen be eken" dep júrgenimde leytenant Embergenov emlewxanaǵa kelip, kempirdi kórdi. Sońınan maǵan "Gúlzar, keleptiń ushı usı átiraptan shıǵıp kiyatır" dep ketti. Ózim aytpay-aq bular da Hajar kempirdi aylanshıqlay baslaǵanı ushın, kempirge burınǵıdan da muhabbetim arttı. Leytenant "mine izlegeniń usı" degen waqıtta, ol haqıyqattan "qızım" desin degen oy menen ózimdi Hajar kempirdiń qızı dep seziniп háreket ettim. Biraq ol soń-soń tamaqtan da qaldı. Endi hár kúni anar tawıp kelip, sıǵıp suwın awzına tamızsam, jalmanıp jutadı hám bas iyzep algıslar bildiredi.

Sawasın tapsam bas ushınan ketpey shashların suwlap tarayman. Ayaqların qısam. Bazda jilli suw soraydı, ákelsem quwanıp, kúlip, qolların qulaǵına aparadı, erinlerin jıbrılatadı, bilmeymen, rahmet aytıp, ózinshe bet-qolın juwǵanı bolsa kerek. Sońınan alaqañın jayıp, meniń qolımdı soraydı. Bersem, awzına basıp súyedi.

Kem-kem Hajar kempirge basqalardıń qayırqomlıq etkenin qızǵana basladım.

Bir kúni pedinstitut penen biziń texnikumniń arasındaǵı alańlıqta bir saltanatlı májilis ótkerildi.

Pedinstituttıń studentleri menen aralasıp turmız. Tribunaǵa kim shıǵıp sóylese de, izinen gúrkiregen qol shappatlaw boldı. Abaylap qarasam, meniń menen qatar turǵan Marattıń alaqañları bir birine jaqınlaydı, biraq shappatlanbaydı, ózi oyılı. Kúlmeydi de. "Buniń ózi qalay-qalay jigit? Mırnlaǵan adamniń ishinde bir ózi bólek keyipte. Jurt quwanıp atırsa, bunıki ne?" dedim ózimshe. Anıqlap bilgim keldi. Biraq tınıshlıqtı buzıp soramadım. Májilis tarqaǵan gezde men onıń izinen erip júrip, basqalardan bólek shıǵa bergен gezde iriktım.

— Sen hesh adamǵa da qol shappatlaǵan joqsañ. Ózińshe aza tutıp turdıń.

Bul gápti aytarında aytsam da, júdá zeynine tiygen usayman.

— Gúlzar, — dedi ol júdá qayǵılı ún menen. — Adam quwansa, haqıyqat quwanıwı kerek. Яrim quwanishtıń, ótirik quwanishtıń kimge paydası bar? Vrachlar baǵana maǵan "anañnan úmit az", dedi.

— Ne deyseñ! — degenimdi bilemen, kózim tınıp, jıgılaq bolıp tursam kerek. Marat dárriw súyep: "Haw, Gúlzar, ne boldı sağan" degende ózime keldim de, ne ushın bunday halğa túskenimdi bildirgim kelmey:

— Jekke qayğı jámiyetlik quwanışqa tásir jasawı kerek emes ğoy, — dedim. Ol:

— Birewdiñ qayǵısı ekinshi birewge qayğı emes, — dedi. Men onı tırılaǵım kelmedi. Emlewxanaǵa juwırdım. Marat túsiniip, izimnen juwırdı.

Ishte vrachlar bar eken, bizlerdi kirgizbey, dálizge irkip qoydı. Hajar kempir tilge kelipti, sóylep atırǵan dawısı esitiledi.

— Esittiñ be, Marat, kempir jazılǵan. Tilge kelgeni ushın bizlerdi kórip, asa quwanıştan tıǵılıp qalar, dep vrachlar irkip qoyıptı, — dep sıbırladım. Hajar kempirdiñ Ayshagúl apayǵa:

— Shıraǵım, doktor qızım, — degeni anıq esitildi. — Sennen jalǵız ǵana ótinishim bar. Birewdin kózin alıp, birewge salsa boladı, deydi, Meniñ bir kózimdi ryıp alıp usı káradaǵı Gúlzar degen qızǵa salıń. Awa, men Marattıñ ákesi usap, eñ bolmasa, bir adamǵa shadlıq baǵışlasam, ármansızban. Bul júregi ǵam-ǵún qızdıñ bir kúlgenin, quwanǵanın kórgim keledi. Ol gúllewi tiyis, nálshe kórinedi, járdem etiw kerek. Gúlleydi... — dedi.

Kózimnen jas shıǵıp kete jazladı. Marat gá maǵan qaraydı, gá tómen qaraydı.

Ishke kiriwge ruxsat etildi. Marat ekewimiz teñnen kempirdiñ qasına barıp otırdıq. Ol bizlerdiñ qollarımızdı sorap kókiregine bastı, meniñ burımımdı sıypadı.

— Shiraqlarım, qázirgi zamannın jaslarına pálen-tólen dew qıyın. Sóytse de aytayı... birge gúlleñler, — dedi. Jaslıǵımdaǵı "qanar hayaldıñ" solǵan gúl" degeni esime túsip, "ana, jáne bir tákirarlañız, men solǵan gúl emespen ğoy, á?" — deyaq bolıp edim, biraq bul gáp Hajar kempirdiñ sońǵı gápi boldı.

Keshke taman ol úzildi.

Kempirdiñ jayǵastırılıwında da bastan ayaq qatnastım. Mende Maratqa degen álle qanday jaqınlıq kúsheye berdi. Ózine ayta almayman. Ol túsinebeydi. Úyine barsam anasın eslep qamsıǵadı, hátte jılaydı.

— Jesirlik penen meni awzına tislegendey asıraǵan edi...—deydi. Men táselde beremen.

— Erkek kózinen jas aldı, degen sóz, qasında jılamay adam qalmaydı degen sóz. Kóz jas tógiw balanıñ isi, hayaldıñ isi, — deymen. Bunday aqıldırın basıma

qaydan keletuǵının bilmeymen. Ol qolınıń sırtı menen kózlerin sıpırıp-sıpırıp primus qoyıp, maǵan chay qaynatadı.

— Kelip tur, Gúlzar, jalǵızlıq jaman eken, súyew bolasań, — deydi keterimde. Er adamdı jilatpaw kerek dep, tez-tez úyine baraman. Krovatı jaman jıynalǵan bolsa, qaytadan jıynap beremen. Biraq bárha tilegim: "Marat sol qaraqalpaq soldatınıń balası bolıp shıqqay!". Bir jola anasın qayǵırıp qamsıqqanında "sen ájayıp bir qaraqalpaq soldatınıń ulısań, nege murnıńdı tómen alasań?" — dedim. Bul saparı ol ózin maqtanışlı tuttı. Sonnan baslap, hátteki, meniń kózimshe muńaymaytuǵın boldı.

Ákesi jóninde ara-tura bir soraw berer edim, sońǵı saparı Marat:

— Leytenant Embergenovta qızıǵıp júr edi, úyden áketken xatların keshe ákelip "ol emes eken" dep ketti, — dedi.

"Úmitimniń úzilgeni me" dep, dizemniń buwınlarına shekem qaltıradı.

Beytenait Embergenovtı kóriwge asıqtım. Ol da buringıday emes.

— Qarındasım, ótken saparı "keleptiń ushı usı átiraptan shıǵıp kiyatır" dep, sál asıǵıp aytqanı ushın, keshir. Negizinde Marattıń ákesi Muratovtıń da isleri seni aman alıp qalǵan soldatqa usaydı. Biraq bul waqıya Belorussiyanıń bir awılında bolǵan. Muratov, ata-anasın dushpan atıp izinen ot berip ketken jayda qalǵan bala dawısın esitip, ózin ishke uradı. Bunda da dushpan snayperi uyge kim kirer eken, — dep baqlap atıp tur eken. Muratov bala dawısın esitip shıdamay kirgen. Alıp shıqqan, liykin, ózi wapat bolǵan. Onıń alıp shıqqanı ush shasar qız eken, — dedi.

Hajar kempirdiń "Marattıp ákesi usap bir adamǵa shadlıq baǵıshlasam ármansızban" degeniniń liykini bar eken. Meni eriniń azat etken qızı dep oylasa kerek, sorayın dese kishi peyillik bolmas dep oylaǵan ğoy, degen qıyal keldi maǵan.

Marattın usınday márt adamlardıń ulı ekenine túsinssem de, endi onıń úyine ayaǵım buringıday tarta bermeytuǵın boldı.

Bizler keshki awqattı jańa jep bolǵan edik. Marat keldi. Kirer esiktegi gúrsige sıpayı ǵana otırdı. Únsiz. Azmaz qızarǵan. Ayzadaǵa názer salsam, ol pútkilley ózgerip, júzleri jadırıp ketipti. Állen waqıttan soń Marat ornınan tikeyip basın tómen iygen halında:

— Gúlzar, men saǵan kelip edim, — dedi.

— Ne ushın? — dedim tańlanıp.

— Búgin jańa spektakl bar eken. Bilet alıp keldim, — dedi.

Ishimnen sonday quwandım, sekirip kete jazladım. Sır bermey:

— Bir ózime me? —dep soradım. Marat juwap beriw ornına qızardı. Men ne qılarımdı bilmedim. Perdegul meniñ ekilengenligimdi tusindi de:

— Marat, sen dalada kúte tur, Gúlzar házir kiyinip iziñnen shıǵadı, — dedi. Hayranman. Meniñ ishime kirip shıqqanday, Perdegul juwap berdi.

— Ózi kutá samsam jigit eken, — dep, Ayzada gurk etti.

— Nege? — dedi Perdegúl.

— Sen de samsamsañ, — dedi Ayzada oǵan, — Gulzar ushın nege juwap bereseñ? Sen sezdiñ be? Marat biletti Gúlzarǵa emes, maǵan ákelgen. Maǵan aytalmay Gúlzardı ǵarip hal kórip aytti. Jigitlerdiñ sumlıǵına túsiniw kerek, Oǵan usı jaydan bir qız alıp ketiw már.

Men keterimdi de, ketpesimdi de bilmey hayran bolıp qalǵan edim. Perdegúl úndemesten shkaftan meniñ kiyimlerimdi shıǵarıp "bol, kiyin, kesh qalasız" — dedi. Onıñ buyırǵı maǵan demew boldı. "Pay, Perdegúl, pay" dewim menen shıǵıp kettim.

Ertelew kelippiz.

Spektakldiñ baslanıwın kútip teatrın aldında tur edik, tosınnan Ayzada payda boldı. Ol irkilmesten tup-tuwrı Maratqa keldi. Shamamsha, meni adam eken dep kózge de ilip turǵan joq. Ashıwım kelip Maratqa jaqın iyinlesin kirep turdım.

— Marat, —dedi Ayzada náylaj, —erkeксеñ ǵoy, men biletsiz qaldım. Jańa spektakldi kórmesem bolmaydı.

— Qarastırıp kóreyin, — dep Marat kassaǵa juwirıp ketti. Ayzada meniñ menen tap júz salıstırmaqshı bolǵanday qaptalıma kelip, sumkasınan pár jelpiwishin shıǵardı. Issı bolmasa da jelpindi.

— Sen birewdiñ baxıtına qol suqpawır kerek edi, — dedi bir waqıtta ol maǵan. — Jaman shapanday hár kimniñ iynine asılıw nashar adamǵa jaraspaydı. Aytqanman saǵan: "Ǵaz benen ǵarǵa jarıspas bolar". Bizler Marat ekewimizdin burınnan baylanısımız bar, — dedi.

Ayzadanıñ betine tiklenip qarasam ıılindr tóbesin sál qıysaytıp, oymaqtay awzın bir jaǵına burıp, meni unatpay ashıwlı keyipte tur. "Marat, haqıyqattan da buǵan ákelgen biletin ózine aytıwǵa batına almay, men oǵan álipayımliq penen qatnas jasaǵanıw ushın, maǵan bergen shıǵar" degen oy basıma sap etip, "meyli, ǵaz, sen-aq kir" dep, jataqxanaǵa qayt qoydım. Artıma qaramadım. Azdan keyin birewdiñ izimnen juwirıp kiyatırǵanın sezdim. Burılmadım. Bir waqıtta ol aldımá ótip keselep turıp aldı. Bul Marat edi.

— Gúlzar, nege kettiñ? — dedi ol halıqlap.

Úndemedim.

— Júr, Gúlzar, Ayzadağa bilet taba almadım, Ol ketti. Men ket dedim, — dedi. Meniki ántek bolğan joq pa degen qıyal menen izime aylandım. Haqıyqattan da Ayzada bir qırınlap, pille belin burrañ-burrañ etkizip ásten ketip baratır eken.

Teatrdan qaytarsın Marat jataqxanağa shekem bir awız sóylemedi. Arasında aspanğa qaraydı. Ağıp baratırğan juldızlardı mağan kórsetedi. Tereklerdiñ qısı menen túsip bolmağan biren-sarañ japıraqları, endi shıǵatuǵın japıraqlarğa orın berip atırǵanday, báhár samalı menen sıtır-sıtır túsip turıptı. Marat bul ritimli sıtırılıq qulaq salıp: "tıńla, Gúlzar, japıraqlardıń úzilip túsıwinde álleqanday muzikalılıq bar sıyaqlı"... deydi. Bunnan basqa heshteñe demeydi. Jataqxanağa jaqınlağan jerde xoshlasatuǵın boldıq. Qolımdı berip edim, uslap turıp:

— Gúlzar, ekewimiz barganda meniń anamnıń aytqanı esinde me? — dedi.

— Esimde, — dedim.

Ol azǵana eglenip:

— Bir kitaptan oqıp edim, adam birewdi jaqsı kórip qalsa, ol hámme tamanınan minsiz bolıp kórinedi eken, — dedi.

Men onıń gápine sol waqıtta máni bermesem de, jataqxanağa kelgen soń oylandım. "Ol ne aytpaqshı boldı? Яmasa kóziń ushın jatıq bolma degisi kelgeni me? Nelikten de, aqshamı menen uyqılamay oylanıp shıqtım, Azanda onı kóriwge hám pikirin gumilji qılmay anıq aytıwın sorawğa uygardım. Meniń baxıtıma, azanda biziń jataqxananıń áynegi aldınan institutqa baratırǵanın kerip qaldım, iriktim. Oylanbastan tup-tuwrı oyımdaǵını soradım.

— Sen oǵada ashıq kewilli jaqsı qızsań, Gúlzar. Bir kitaptan oqıǵanıń bar: sırttıń sulıwlıǵı bir qarawğa jaqsı, jannıń sulıwlıǵı ómir súriwge jaqsı, — dedi gápiniń aqırında. Buwınlarım bosastı. Marattı súyip alajaq bolıp, ózimdi zorǵa tuttım. Jataqxanağa kelip, áynekten sıǵalasam, ol qozısı qalǵan qoyday artına qayta-qayta qaranıp gólegóylep baratır eken.

Usı minuttan baslap mende Maratqa degen basqasha sezim oyandı. Bul sezim dáslepki muhabbet sezimi bolsa kerek. Sebebi, usı sezimge berilsem, bazda leytenant Embergenovtı tınıshsızlandıratuǵın maqsetim belgili waqıtlarğa esimnen shıǵadı. Ózimdi-ózim zorǵa biylep alaman da, leytenantqa zvonit etemen, ya baraman. Embergenovtıń ózi bir rayonlarda da bolıp qayttı. Ele dárek joq. Biraq hesh úmitsizlenbeymen. Bul jóninde aytsam Embergenov:

— Biz hám úmitsiz emespiz, — deydi.

Bir jola ol meni telefonğa shaqırtıp, kelip ket, dedi. Juwırıp bardım. Leytenanttich waqtı xosh, buğan men de quwandım. Ol úndemesten ğana aldima bir bet qağaz qoydı. Qoldan jazılğan xat. Kóz juwrttım, leytenant Embergenovtıń atına jazılıptı. Jildam oqıdım. Qanaát etpey jáne oqıdım. Quwanganımnan jáne oqıdım. Aqırı hattıń gúllán tekstin yadlap aldım.

"Joldas Embergenov! Siz izlegen qaraqalpaq soldatı menen áskeriy gospitalda birge bolğan edim. Atı Qosnazar, familiyası Dosnazarov. Ol gospitalğa bir qolınan jaralı bolıp keldi. Operaııya islenip, bilezicliginen kesildi. Biyshara, úyine xat jaza almay, kóp qısıldı. Russhanı da shala-sharpı biledi eken. Bir kúni mağan, sen uyime xat jazıp ber, dostım, oyımdı mınaw jigitlerge orısshalap ayta almayman. Hayalım qorısı-qobalarğa oqıtar edi. Seniń tiliń jaqın, túsineserń. Hayalım-hám túsinedi, — dedi. Armiyadağı doslıqtıń ornı bir basqa ğoy, janım menen jazayın, dedim. Ol dáslep qaltasınan úsh-tórt eski konvert shıǵarıp, mağan berip, oqıl kór, dedi, Oqıdım, Úyinen kelgen xatlar eken. Gulbazar degen hayalınıń atınan jazılğan bári. Xatqa qaraǵanda júdá tatiw semya eken. Barlıh xatta Gúlzar degek jalsız qızı haqqında aytıla bergem edi. Gúlzardıń kúlgeni, otırǵanı, eńbeklegen, ğaz turǵanı, hár xatta birim birim jazılıptı. Eń sońǵı xatta jalǵız qızı Gúlzardıń tosınnan qaytı bolǵanı xabar etilipti. Bul xattı men ishimmen oqıdım. Biraq, ol xatlardı álle qashan oqıp kórgen, qaysı konvertte ne xabar barın biledi eken. Qızı Gúlzardıń qaytı bolǵanı haqqındağı konvertti uslaǵannan-aq iyegi kemseńledi, beti jıbrılastı. Biraq kózine jas almadı. Ruhi kúshli adam eken. Hámme xatlar menen tanısıp bolǵan soń mağan, endi jaz, dostım, — dedi. Jaza basladım. Ol mağan aytıp otırdı. Báلكim, biraz sezlerin umıtqan shıǵarman. Яdımda qalǵanları mınalar: "Ómirlik qostarım Gúlbazar, sen ózińdi azdırıp-tozdırma. Men Gúlzardıń ornına bir orıs qızın ólimnen aman alıp qaldım. Alǵa ilgerilep baratır edik. "S" awılına jaqın bir toǵayda awdarılıp atırǵan juk mashinasına dus keldik. Ishi tolı bala-shaǵalar menen kómiwli minaǵa tap bolıptı. Shaması əvakuauıya qılınǵanlar bolsa kerek. Mashinanıń awdarılǵanı azday, jaradarlardıń qıbrılaǵanı bolsa belgisiz bir jerden nemeu snayperi atıp tur edi. Olardıń arasında shırqıraǵan bir bala dawısı esitildi. Bul bala dawısın sen jumıstan keshikkende Gúlzardıń jılaǵan dawısına mezgedi, Janım tózbey mashinaǵa juwırıp-aq bardım. Bilmeymen, nemeu snayperi qalay ańǵarmaǵanın. Barsam bir jaslardıń shamasındaǵı qız óli anasınıń emshegine awızın basıp, aymalap atır eken. Qushaqlap aldım. Keyin bástim. Mashinadan on-on bes qádemdey jılsılaǵan edim, dushpan bombardirovshigi kelip qaldı, bombaladı. Átirapımız astan-kesten boldı, Biz qızımız ekewimiz topıraqqa bel-

buwarlıqtan kómilip qalıppız. Joldaslarım ashıp aldı. Qarasam, baǵanaǵı awdarılǵan mashina hám qasındaǵı jaradarlar menen óliklerdiń bári parsha-parsha bolıp ketipti, Hesh qaysısın tanıw múmkin emes. Túk qalmaptı. Qızımniń betine únilsem, bir kózinen qan tamıp tur eken. Ne qılǵanın bilmeymen. Aptechkamnan paxta alıp súrttim, siyle menen tańdım. Bunday hám bekkem, shıdamlı jan boladı eken! Bir jaslardıń shamasında bolıwına qaramay, tútinnen dalaǵa shıqqan waqıtta bir-eki shaqaldı. Qayıtıp jılamadı. Sóytip. sol qızdı shinelime orap, úsh kún alıp júrdim. Nan shaynap berdim. Sonday shaqqan qız. Eńbekleydi, dizeme asılıp turadı. Orıs áwladı jaslayınan shınıǵa ma, bilmeymen. Eń baslısı, hesh nárseni awırsınbaydı, kóp jılamaydı, ózim menen úyge alıp qayıtpaqshı edim. Atakaǵa ketetuǵın bolǵan soń komandirimiz sanchastqa aparasań, dep buyırıq berdi. Bul jerde komandirdiń buyırıǵı — zakon. Qaytarıp sóz ayta almaysań. Ilajsız apardım. Bileseń be, atın Gúlzar dep qoydım, ózimizdiń Gúlzardıń atın qoydım, Gúlzar!

Gospitaldan jazılıp shıqsam, Gúlzardı tapsırǵan sanchastqa baraman. Kelemen dep eskertkenmen. Gúlzardı qayıtıp beriwdi sorayman. Alıp qaytaman..."

...Mine, joldas Embergenov, meniń yadımdaǵılar. Sol Dosnazarov men ketkekde ele gospitalda qalıp edi. Sonnan sońǵı jaǵın bilmedim. Bálkim, qayıtqan shıǵar. Jası men kórgende qırıqlarda edi. Uzun qara murtları bar, iri gewdeli, Gerkulestey aybatlı jigit edi. Qaraqalpaqstannıń ózinen izleń, tabıladı. Ol pessimist jigitlerden emes edi. Sózsiz tiri. Ondaylar ólimge bas iymeydi.

Sizge húrmet hám sálem, kapitan Abdullaev. Tashkent qalası".

Xattı oqıp bolǵan soń qaraqalpaq soldatı Dosnazarov, toǵay ishindegi bir alańlıqta tórt dóńgelegi aspanǵa qarap qalǵan mashina, qanǵa batqan jaradarlar, ólikler, óli, ana emshegin sorıǵan bópe kóz aldımá keldi. Ózimdi iri gewdeli, ǵayratlı soldattıń jelkesinde kórdim.

— Áne, Gúlzar, sen ushın bir biz emes, pútkil Ózbekstan qozǵalań tawıp atır... — dedi leytenant Embergenov. — Endi tabamız. Ózbek kapitanı iske anıqlıq kirgizdi.

— Tiri me eken? — dedim.

— Tiri bolıwı kerek. Ólimge bas iyetuǵın adam kórinbeydi, — dedi.

Ózimdi qansha tutsam da sońǵı gezde Marattı kóriwge, úyine barıwǵa báne izleytuǵın dárejege túsip qalǵan edim. Erteńine Maratqa keldim. Ol tabaǵa kartoshka quwırıp atır eken. Barlıq waqıyanı tez-tez bayan ettim. Quwanishtan kepkeri qolınan túsip:

— "Sol "Qaraqalpaq soldatı" meniń ákem bolıp shıqpaǵanı qanday jaqsı", —dep saldı.

— Ne ushın? — desem;

— Olay bolǵanda bizlerge neke túspe edi, — dedi.

Men onıń betine tiklendim, ol qulaǵına shekem qızarıp tur. Biraq men onıń otlı kózlerine uzaq tiklene almay, onıń ústine eki quwanış erkimdi biylep, Maratqa jaqın bara sala betinen shorp etkizip súydım de, qashtım.

Dalada Ayzadaǵa jolıqtım.

— Marattı kóylegime bir ushı baylanǵan sabaq etpesem, kóreseń, — dedi maǵan. Izimnen Marat kórinip edi, oǵan "Áy opasız!" dedi.

— Bul ne degeniń, Ayzada? Seniń menen ekewimizdiń aramızda búytip ashshılasqanday gáp bolǵan joq edi ǵoy, — dedi, Marat oǵan. Men olardıń gáplerin tıńlaǵım kelmedi, juwırıp ketip qaldım.

Jataqxanaǵa kelip Ayzadanıń sózlerin Perdegúlge aytтім.

— Qapa bolma, dostım, ol ǵaz benen keshte sóylesemiz, — dedi.

Ayzada keshikti. Men keshki smenadaǵı jumısına kettim.

Tańnıń aldında kelsem, Ayzada menen Perdegúl baltamlap aytısıp otır eken. Shaması, Ayzada álleqaydan házir kelgen qusaydı.

— Sen bul márt qızdıń zeynine tiyme. Onıń ornında sen usaǵanlar shashın taray almaydı. Endi onıń Maratqa muhabbeti barlıq qayǵısın umıttırısıń, — deydi Perdegul.

— Ol ele bir jigit penen podruchka alısıp kórmey atırıp muhabbetiń mánisin ne biledi? Tek naxal! Ózi barıp júripti! — dedi. Bunday gáplerge qulaq salıwdı kár etip kórgen emespen. Nervlerim, qızıp:

— Ayzada, bilip qoy, muhabbet degen hárre usap nektar izlew emes, — dedim.

— Meni hárrege teńgerdiń ǵoy-á? Seni shaqqanım shaqqan. Əstetikanı bil, —dedi ol.

— Asqınlama, ǵaz. Tek párdiń sulıwlıǵı ele gózzallıq emes! —dedi oǵan Perdegul.

Ayzada menen tarısıwdıń paydasız ekenin tusinip, krovatıma jatıp, uyqıladım.

Rasında da Maratqa bolǵan sezimim, ómirimniń ashshı táreplerin umıttıra basladı. Sol ushın onıń menen jiyi-jiyi ushırasatuǵın boldım. Meniń emlewhanada isim bolǵan kúni ol izimnen keledi. Pol juwıladı. Isti tez tamamlasaq birge sóylesip otıramız.

Usılayınsha smenalı jumıs kúnimniń birinde ekewimiz asıǵıs pol juwıp, uzın dálizdi pitkergeń edik. Sol túni dejurnıy vrach Ayshagúl apay qasımızǵa kelip:

— Bir jaqqa barmaqshimeńiz? — dep soradı, kúle shıraylanıp.

Marat maǵan, men Maratqa qaradım.

— Meyli, qıdıra qoyıńlar. Qalǵan jaǵın basqa sanitarkaǵa tapsıra turarman, — dedi.

Bul ǵamxorlıǵı ushın Ayshagúl apayǵa ekewimiz teńnen raxmet ayttıq, quwanısıp kettik. Qızketkenniń boyında suw jaǵalap júrdik. Qullası, sol júristen túngi saat ekide Marattikine aylanıp keldik. Ol qonıwǵa mirát qıldı. Ne qılarımdı bilmey, azmaz oylandım, kóz aldım Ayzada ǵaz keldi. "Qanar" hayaldıń" ... "jigit qálemeydi" degeni esime tústi. Onıń ústine Marattın usınısın orınlamaw maǵan qıyanettey sezilip qonıp qaldım.

Ara-tura kinoǵa ya jańa spektaklge barıw ushın pulı az bolǵanlıqtan Marat maǵan mirát ete almaytuǵın edi. Biraq barǵısı keletuǵının túsinemem. Sol ushın geyde men mirát etip, bilettiń pulın ózim tóler edim.

Ol meniń háreketlerime qısınadı eken. Jańa oqıw jılı baslanǵan soń onsha mánisi bolmay:

— Gúlzar, men Buxara-Ural gaz trassasına ketkim kelip júr, — dedi.

Ele hesh jerde heshteńe joq, "meniń pulım bar, oqıy ber" dep qalay aytarsaı.

— Óziń bileseń, — dedim. Usınday juwap alıwı máttal, erteńine, jumıs kiyimler kiyip, arqasına meshok arqalan biziń jataqxanaǵa kiyatırǵanında jolda jolıǵıstıq.

— Gúlzar, júdá jaqsı boldı, xoshlasıwǵa saǵan kiyatır edim. Endi ketkenim, — dedi. Birge júrdik. Ol rabochiylar áketetuǵın mashina menen kelisip te qoyǵan eken. Marat miniwden mashina jónedi.

Mashina tolı rabochiylar arasınday ol kórinbey ketkenshe qol bilǵap ketti. Bunday jaǵdayda awzıńa sóz, basıńa aqıl kelmeydi eken. Turgan jerimde qatıp qalıppan: lalman. Tilimdi, júregimdi suwırıp ózi menen áketkendey.

Állen waqıtta ózime kelsem, kóz jasım, betimdi juwıp ketipti. Ótken-ketkenlerdiń birewi bolmasa birewi kóz jasımdı kórmesin dep jataqxanaǵa burıldım. Jayda hesh kim joq eken. Jılaǵım kelip baratır, Keshke shekem jiladım. Boyım jeńil tartısın dep kóp nárseni eslep jiladım. Sharshap uyqılap qalıppan. Kózimdi ashısam jumısqa ketetuǵın waqıt ótip ketipti. Ómir ǵalma-ǵalın qoya berıń sirá, apalaqlap júrip qaytadan kiyindim, betimdi juwdım. Jumısqa kettim. Barsam meniń ornımda Perdegúl pol juwıp atır. Sonday kishi peyil qız.

— Oyandıń ba, dostım? — deydi.

— Qayta ber, — desem de qaytpadı. Azanğa shekem birge boldı. Meni qaytıp jılatpadı.

Degen menen Marattıń ketkenine kewlim isenbeydi. Ashıwlandırıp kóriw ushın ketip, qaytıp kelip jayında meni kútnp otırǵanday. Izlep baraman. Esigi qulıplı. Qońsılarınan soraymai.

— Úyleniwdiń ǵamında ketse kerek, — desedi.

Bul xabar birese quwantadı, birese qorqıtadı. Men ushın nesine ǵamlanıw kerek? Kim onnan dúnya-mal talap etedi? Júrek júrek izleydi! Maǵan tek júregi kerek, bolǵanı.

Marattıń ketkenin Ayzada esitpegen shıǵar dep edim, úyine barıp qońsılarınan sorap-bilgen qusaydı.

— Marat tek estetichniy jigit emes, ata-babanıń jolı dep meniń áke-sheshem qalıń soraytuǵının bilgen, — dep keldi. "Egerde, dostıń zeynine tiyse jıla, dushpanıń zeynińe tiyse kúl" degen ǵáp bar. Ayzada pámsizlik etip meniń muhabbetime dushpan bolǵan eken, ne bolsa da sır bermeyin degen oy menen:

— Ol qalıń malǵa satılatuǵın sendey ǵawqıyǵan párdi almaydı, — dep, kuldım. Ayzadanıń ózi usap shaqalaqlap kúldim. Ol shıdamay shıǵıp ketti. İrasın aytıw kerek, Ayzada sonnan baslap meniń menen básekelespedi.

Sonıń arasında jataqhanamızǵa Ayshagúl apay keldi. Órre-órre turdıq. Marattıń ketip qalǵanın esitip kelipti. Áńgimelestik, ol meni násiyatladı. "Aytıp ketken bolsa keledi" dep isendirdi. Keterde meniń gulli kózime operaçıya qıldırıp, ornına áynekten jasalmalı kóz saldırdıwı keńes etti.

— Oylanıp kór, sińlim. Hesh qıyın operaçıya emes. Kóz doktorları menen kelisip keldim, — dedi.

Ol ketkennen oylandım. Aynaǵa qaradım. Marattıń "jannıń sulıwlıǵı ómir súriwge, sırtqı sulıwlıq bir kóriwge..." degenin qayta-qayta tákirarladım. Aqırı operaçıyaǵa ırızı boldım. Erteńine Ayshagúl apanıń aldına bardım. Ol meni kóz emlewxanasına ornalastırdı. Bul dáwir studentlerdiń paxta teriwge ketetuǵın waqtına sáykes keldi. Perdegúller paxtaǵa ketti. Men emlewxanada qaldım.

Yzimnen Ayshagul apay xabar alıp turdı. Operaçıya kútá jaqsı bolıp shıqtı. Emlewxanadan shıqqannan keyin bir quwaydim. Qayta-qayta aynaǵa qaraǵım keldi. Kóriklenip ketkendeymen.

"Jasalma jol menen bolsa da kózdiń mini duzeldi. Endi júrek jarası duzelse eken", deymen. Onıń ústine, burın mende júrek jarası birew edi, endi ekew boldı: Dosnazarov hám Marat! .

Qısta jergilikli sovetlerge saylawlarǵa tayarlıq baslandı. Bul joq izlewge jaqsı nársе eken. Óz atımdı, familiyamdı kóriwge barǵanımda, alfavit boyınsha jazılǵan dizimdi kórip barlıq dosnazarovlardı kóshirip jazıp aldım. Ayshagul apay agitpunkttiń baslıǵı edi. Meniń jumısım kóp bolǵanı ushın agitatorlıqtan azat etip qoyǵan edi. Waqıt tabaman dep agitatorlıqtı ózim sorap alıp, báne menen biziń saylaw uchastkasındaǵı barlıq dosnazarovlardın úylerine kirip shıqtım.

Qaraqalpaqta, ózińizge belgili, uldıń atı ákesiniń atına, qızdın atı anasınıń atına qosıqtay uyqas qoyıladı. Dosnazarov Qosnazar degenler kóp ushirastı. Basqa saylaw uchastkalarına barın ta saylawshılardıń dizimin kórip, shama menen 1900-1910 jılı tuwılǵan barlıq dosnazarovlardıń atların, adreslerin jazıp alıp leytenant Embergenovqa aparıp berip júrdim. Perdegul de solay isledi. Hátteki kurslas studentlerden kim agitator bolsa bári solay isledi. Hámme járdemge shıqtı. Biraq meniń Dosnazarovım Nókisten tabılmadı.

Men hár barǵanda leytenant Embergenov kútá qısınadı.

— Saylawdıń báne menen bul iske kóp adam aralastırdıq, — deydi. Ilaj qansha, qaytaman.

Endi nelikten de densawlıǵım buringıday emes usaǵan. Ayaqlarım tas baylap qoyǵanday, júrgim kelmeydi. Tamaqqa ishteyim kemidi. Azdım. Biraq oqıwdan qalmadım, jumıstan da qalmadım. Azıp ketkenim ushın Ayshagúl apay kabinetine shaqırıp alıp stolǵa jatqarıp oyer-buyerimdi kórdi. Izinde:

— Ğumshalapsań, sinlim — dedi.

Hawlıqqanıman biyıqtıyar:

— Marat! — dedim.

— Qoriqpa, — dedi Ayshagúl apa, — ol ele xat jazbadı ma?

— Ol shalaǵay jigit siyaqlı emes edi, xatlar ǵabırısıp jurgen shıǵar, sińlim, ózińdi aldırma, adresin taptırıp ózim xat jazıp kóremen, — dedi.

Oylanıp qarasam hárkim ıǵıma jıǵılıp kewlimdi alǵan sayın júdá názik kókirek, jılayman bolıp baratırǵandayman, Óz baxtımdı ózim qrrǵap qalıw bılay tursın, kóz jas penen adamlarda ayanish tuwdırıwshı birewge aylanǵanman. "Qaraqalpaq soldatı" ushın sonsha adamlardı isten qaldırǵanımdı azday, Marattı taptırıw ushın Ayshagúl apaydı isten qaldırayın dep turman. Ayshagúl apaydıń aytqanına kelse ne jaqsı, qelmese onı naqolay jaǵdayda qaldırmayman ba. "Joq, Marattı ózim izlep tawıp alıwım tiyis" degen juwmaqqa keldim. Bul pikirimdi Perdegul de quwatladı. Hátte men aylanıp kelgenshe emlewخانada joqlıǵımdı bildirmey, ornıma islep júretuǵın da boldı.

Buxara-Ural gaz trassası jóninde biletuǵın mákemelerden sorap alıp, endi keteyin dep atır edim. Esik tıqıldadı. Ashtım. Miliçioner shofer eken.

— Joldas Qaraqalpaqova, leytenant Embergenov sizdi ákeliwge jibergen edi, — dedi.

Birge shıqtıq.

Leytenant burınǵısınsha uship túrgelip, "kel, Gúlzar, otır" dep jalbıraqlaǵan menen, shırayı kewilsizlew kórindi. Kózlerinde, qıymılında álle qanday sır bilinedi. Jaman xabar aytıp salmaǵay dep bir qısım bolıp otırdım, asıqtırmadım.

— Gúlzar, — dedi ol ásten ǵana kútá kewilsiz dawıs penen. — Dosnazarov tabıldı, biraq...

— Nege "biraq" deysiz? Tiri me? — dedim hawlıǵıp. Ol, asıqpastan:

— Seniń iqlasıń hám baxıtıń ushın ol kisini bunday dárejede kútpegen edik. Taǵdir soǵan ákelgen. Zıyanı joq, biz wazıypamızdı orınladıq, — dep dawam etti.

— Joldas leytenant, tezirek aytırızshı aqırı, tiri me ózi?! — dedim shıdamay.

— Tiri. Biraq qostarı Gúlbazar bılır qaytı bolıptı. Jalǵız qalǵan eken. Invalidler úyinen taptıq, — dedi.

— Tiri bolsa bolǵanı. Men onı qashan kórsem boladı? — dedim.

— Qálegen waqtında kórseń boladı. Sen tuwralı ózine aytım. "Gúlzar dep at qoysa da sol attıń anıq jazılǵan, jazılmaǵanın bilmeydi eken. "Kórseńiz, tanır ma edińiz?" dep soradım. "Bákim, tanırman. Kózine aq túsiw qáwpi bar edi, jawırında da tırtıq bar shıǵar, sebebi, bomba túskende oskolka jırıp ketkep edi dedi. Ayt, jawırında tırtıq bar ma? — dep soradı Embergenov.

Ras dewdiń ornına maqullap kúldim.

— Qutlıqlayman, — dedi ol endi qolımdı qısıp, — Gulzar, rasın aytıwım kerek. Ol kisi seni kóriwge háwes, biraq "aǵa" dep izlep kelipti dep edim, kózine jas keldi. Shamamsha, inanbasa kerek.

Leytenant Embergenovtıń bul xabarınan keynn Dosnazarovtı "aǵa" dep aytıw oyım jáne kúsheydi. Kórgenshe taqatsızlandım. Invalidler úyiniń adresin sorap, házir ketkim keletuǵının bildirip edim. Embergenov dejurnıyǵa zvonit etip, mashina házirlewin ótindi.

Vestyubilge kelsek meni ákelgen belbewli "Pobeda" kútip tur eken. Asıqqanımnan jataqxanaǵa qayırılıp keteyin dep te aytappan.

Leytenant maǵan, jol boyınsha aǵam haqqında qısqasha aytıp berdi: Ol bala bolıp qoltıǵına kitap qıspaǵan. Ereseginde likbezge qatnap háripler tanıǵan, bolǵanı. Shala sawatlılıǵı ushın kolxozda zveno baslıǵınan joqarı órlemegen. Shınjırma-shınjır kiyatırǵan diyxannıń áwladı. Qostarı Gúlbazar urıs gezinde

ornına zvenosın basqarıp qalıp, jalǵız qızı Gúlzardı ózi menen áketip paxtanıń ishinde otırǵızıp jumıs isleydi ekei. Bir aqshamı paxta suwǵarıp júrgende jıqqın jıǵıp, ján-jaqtan járdem kelip úlgeremen degenshe jıqqındı baylawdıń hálekshiligi menen ana biyshara qızın esten shıǵaradı. Qız ǵarq boladı. Sol saparı tuni menen suwda turǵanına qızınıń zarıp qosılıp biyshara ana keselge shatıladı. Ózi kelgen soń talay doktorǵa qatnatadı. Nókis túwe Tashkentke de aparǵan. Shıpası tabılmaǵan... Qostarı ólip ruzgershiligi buzılǵan soń qonsı-qobaları, dos-yaranları jekkelinip bildirmewge tırsadı, Úylerine shaqıradı. Toy-jıyınnan qaldırmaydı. Biraq ózi "meni sıylaydı" dep ózgelerge órmenin arta beriwdi jaqtırmaytuǵın adam eken. Bir kúni indomǵa ketipti.

— Bárinen de, inim, adamǵa tún ótkeriw qıyın, eken, — deпти leytenantqa. — Pútkil ómiriń kóz aldına keledi. Ómirde qaysı qádemniń qalay taslanǵanın esleyseń... Qaytadan ruzgershilikke talaplanıwǵa jas ótip ketti. Biraq perzentsiz ekenmen degen oy kelgen joq, nelikten de kewlim bárha jaqsılıq kúter edi... — dedi.

Onnan sayın kókiregim alıp ushadı.. "Kórgennen "aǵa, aǵa!" dewim kerek degennen basqa oy kelmeydi maǵan...

Invalidler úyine jaqınlaǵanda kerege kóz qorǵanshanı jaǵalap júrgen qara malaqaylı, aq saqallı adam kórindi. Mashinanı tanıǵan bolsa kerek, bizge qarşı qarap qádemlerin keńnen taslap kele berdi. Serleymen. Lichnoe delomda qabıllawshınıń hám Tashkentli kapitan Abdullaevtıń jazǵanıday. Iri, Gerkulestey bir adam. Tek saqal-murtı aq. Ele beli búgilmegen. Meniń kókiregim alıp uship onnan kóz almay kiyatırǵanumdı anǵarıp Embergenov "anaw kiyatırǵan ózi" dedi. Mashina "ǵıyıp" etip irkildi. Apır-topır tústim. Ol meniń betime qarap turdı da, keń qushaǵın búrkittin qanatlarınday jayıp birden maǵan umtıldı. Biyshara, jabıǵıp qalıptı. Ósik saqallı betin betime basadı, iyekleri dirildep, mańlayımnan qayta-qayta súyedi. Kózlerine isenbey, qushaǵın jazdırıp turıp, maǵan sıǵalanadı, dir-dir etip jáne qushaqlaydı. Íssı kóz jasların kesik bilegi menen sıyrıp bawırına qısağı. Házir til jetkeriwim qıyın, men kókiregi quyash bul adamniń perzentke degen hadal miyirin, sónbes muhabbetin sezdim, "Aǵa, jılama, men saǵan keldim" dedim. Oy, ol usı minutlarda qanday boldı deńiz. Ókirip jıladı...

Usı qalıpte qansha waqıt turǵanımızdı bilmeymen. Embergenov penen shoferı bizlerdi ele kútip tur eken. Olardıń da kózderi lám. Átirapımızǵa kóp adamlar jıynalıp qalıptı. Olar birim-birim aǵamdı qutlıqladı, meni qutlıqladı,

bunnan soń hámme adamlar menen izge qayıtıp invalidler úyiniń direktorına bardıq. Aǵamdı bul jerden birotala áketiwge ruxsat aldım.

Sol kúni Nókiske qayıttıq... Leytenant jolda meniń endi ne oylarım barlıǵın soradı.

— Aǵam menen birge bolaman. Jataqxanadan, shıǵaman. Jay izleymen, — dedim. Aǵam sóz taba almaydı, tek iyegi kemsenleydi, kózinen jas keledi. Basımdı ózine tartıp kókiregine basadı, mańlayımnan súyedi.

— Sizler ushın gorispolkomǵa qaǵaz jazaman, soǵan deyin biziń bir bólmenni bosatıp berermiz, — dedi Embergenov.

— Bereket tap, innm, mıń jasa, bala-shaǵańnıń ráhátin kór. Mıń-mıń alǵıs, inim, — dedi aǵam oǵan.

— Kapitan Abdullaevqa ózińiz alǵıs aytıp xat jazarsız. Tiykarınan Sizdi tabıwdı ańsatlastırǵan sol. Esińizde me, gospitalda oǵan xat jazdırǵansız? — dedi Embergenov aǵama. Aǵam azmaz oylanıp:

— Há, jańa esime tústi, ol kisi bir qaraǵan adamǵa awır, kózge suwıq kóringen menen, kutá kewilli, haqıyqattıń adamı edi, aqıllı edi. Sóylese, palatamız túwe gospitaldaǵılardıń bári jıynalıp tırnar edi. Bereket tapsın! — dedi.

Aldı menen jataqxanaǵa keldik. Aǵamdı Perdegúller menen tanıstırdım. Qutlıqladı. Demniń arasında hámme esitip qalıptı. Muǵallimerge shekem jıynalıp, aǵam ekewimizdi gezekpe-gezek qutlıqladı.

Aǵamnıń pensiyasınıń jıynaǵan pulı bar eken. Meniń de sanitarkalıq jumıstan awıstırıp jurgen pullarım bar edi, toy jasadıq. Mekteples doslarım, muǵallimlerim keldi. Aǵam tuwılıp ósken awılǵa xabar jiberildi. Jaqın dos-yaranları keldi.

Bereket tapqır Embergenov ózleri azmaz qısılıp, bir bólmessin bosatıp berdi.

— Ádette, qaraqalpaqta erkekler tamaq pisiriwge shorqaq keledi. Meniń aǵam kóp qattılıq basına túsip, bárine sheber bolǵan eken. Men oqıwdan kelgenshe bir qollap júrip-aq tamaq pisirip qoyadı. Keshiksem, aldımnan shıǵadı. "Pensiyam hám seniń studentlik stendiyalıń kún kóriske jetedi, qızım", — dep meni, sanitarkalıq jumıstan bosatıp aldı.

Men endi ózimdi qansha baxıtlı sezsem, aǵam ózin onnan da zor baxıtlı sezedi. Keshte de zerikpeymiz. Ol maǵan ertek aytıp beredi, ertek penen uyqılatadı yamasa men oǵan kitap oqıp beremen. Ómirinshe kitap oqıp kórmegen adam sonsha zeyin salıp tırılardı, onıń ıqlasına bola men kózim uyqıǵa ketkenshe dawıslap oqıyman.

Biraq ol meni zeriktirmew ushın ertekler aytıp bergeni bolmasa, kutá kem sózli. Ózi haqqında kóp sóylewdi, ómirge shaǵıngandı jek kóredi. Urıstan jaradar bolıp qaytısin meni alıp qaytıw ushın qıdırǵanı tuwralı bir jola qısqa ǵana aytıp berdi. Gosptaldan shıqqan soń meni tapsırıp ketken sanchasttı izleydi, Urıstıń tárezisi awıp, biziń áskerler alǵa ilgerilep baratırǵanda, sanchast ornında tura ma, ózgerip ketipti. Kóp sanchastlarǵa barıp sorastıradı. Taba almaydı. Ózi albirap júrip, meni qabil etken sanchasttıń nomerin soraw esine kelmegen eken. Bir jerde tura beredi dep oylaptı.

Men onıń jan tarların shertkim kelmeydi. Sonlıqtan pátiwasız sorawlar menen ótken kúnlerin esine salmaǵandı maqul kóremen... Onısız da men ushın janı pidá.

Aǵamnıń quwanışı menen Marattı izlew oyımdı izge qaldırdım. Biraq shıdamayman. Kitap oqısam, hár qatarı — "Marat-Marat..." bolıp oqladı. Uyqım kasha basladı. Aǵam bárin baqlap, bárin sezedi eken. Bir kúni ol:

— Maǵan shının ayt, qızım, uyalma. Ol úylengen jigıt emes pe edi? — dedi.

Marat jónindegi bar shınlıqtı aytım.

— Qapa bolma, qızım. Qaraqalpaqtıń kóp jigitlerine aldı menen úy-jay sazlap, onnan soń qız alatuǵın ádet. Bir-eki kún kúteyik. Eger bir dáregi shıqpasa ózim izinen barıp, erkeklershe sóylesemen. Zeynińe tiyip tabjılıp kórsinshi, — dedi.

— Bir vrachımız oǵan xat jazbaqshı edi, — dep edim.

— Basqalar toqtap tursın. Semyamızdıń taǵdırin ádep ózlerimiz sheshemiz. Kúshimiz jetpey baratırsa kóremiz, — dedi.

Sonnan keyin ol kelesi kúni, azan menen kiyinip, Buxara-Ural gaz trassasına ketti.

Kóp uzamay aǵam Marat penen keldi, onıń boljawı ras eken. Marat taza úyimizge ǵarejet toplaptı...

* * *

Áziyz oqıwshım, usılayınsha, Gúlzar Qaraqalpaqovanıń áńgimesi tamam boldı.

Men olar menen bıylǵı jazdıń bir dem alıs kúnińde, parkte, tosattan ushırasıp qaldım. Azǵana turıp hal-jaǵday sorastıq. Álle qashan Nókis Cheremuchkasınan jay alǵan. Marat institutın pitkeripti. Gulzar kóp ózgermegen.

Tek kózleriniń átirapına shamalı jıyırıq tusipti. Talay-talay túnlerde uyqısın bólgén qayǵı-hásiret, álbette, bunday iz qaldırsa táájip emes.

Házir olardıń seymyası bes jan bolǵan; egiz ul-qız tuwılıptı. Hámmesi birge baǵqa seyil etiwge shıqqan eken.

Qosnazar ǵarrıǵa aqlıq ul-qızı biziń menen sóylesiwge múmkinshilik bermey, eki shalǵayınan tartıp, aylanba karuselge qaray áketti. Ol aqlıqları menen ún qosısıp, baxıtlı kúlki menen shapqılasıp baratır edi.

— Oynap baratırǵanına qarań, úshewiniń de xarakterleri sáykes, úshewi de bala. Házir ushewi bir atqa jaylspasa, hesh qaysısı minip aylanbaydı, — dedi Gulzar da dawısınan quwanış tolqınlanıp...

Quwan, basqanı da quwant, rus qızı Gulzar!